

ДО ВИТОКІВ І ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ РУСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Кітов Микола Григорович
Китов Николай Григорьевич
Kitov Nikolay Grigorovich

ДО ВИТОКІВ І ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ РУСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Обґрунтовується думка, що зачатки філософствування стародавніх «русичів» виражають специфіку світобачення, світовідчуття, архетипіку духовності руського, а не українського народу.

Ключові слова: руси, древня Русь, самоідентифікація, філософування, варязька родословна.

Серед українського наукового загалу досить поширена думка, що витоки і джерельну базу руської філософії не слід шукати у культурі Стародавньої Русі. Аргументи загальновідомі: мовляв, це культура українського, а не руського етносу. Для чіткішого усвідомлення проблеми висловимо кілька методологічно принципівних міркувань.

По-перше, відомо, що філософствування як стан духовності виникає тоді, коли свідомість сягає певного рівня розвитку, а саме рівня самоусвідомлення. Цього рівня можуть досягти різні сфери духовності: наука, політика, право, мораль, релігія, мистецтво, міфологія тощо. Тобто виникнення філософствування — це багатоваріативний процес, головним моментом якого є самоусвідомлення різнопланових формоутворень духу. Проте філософія як самостійне духовне утворення виникає лише тоді, коли спосіб “поведінки” самоусвідомлення розглядається як методично обґрунтована процедура, як принцип теоретичної діяльності.

Виходячи із цього зауважимо, що *Русь не знає філософії як самостійної духовної сфери людської діяльності*. На тлі політики, права, моралі, релігії в Стародавній Русі виникають лише зачатки філософствування, розкидані в названих формах духовності, найбільше у релігії. Не випадково любов до мудрості у цей час тлумачиться здебільшого теологічно, а під філософом розуміють, як правило, богослова, “книжника”, знавця церковно-канонічної літератури і практичних заповідей Священного Писання. Красномовно про це засвідчує і форма літературних творів цього періоду: ізборники, повчання, притчі, слова звернення, моління, патерики. Наприклад “Ізборники Святослава”, “Повчання Володимира Мономаха”, “Слово про Закон і Благодать” першого Київського митрополита Іларіона, “Слово о полку Ігоревім”, “Притча про людську душу”

Кирила Туровського, “Моління” Данила Заточника, патерики “Сінайський” і “Києво-Печерський”, “Руська Правда” Ярослава Мудрого тощо.

По-друге, головна проблема полягає навіть не у тому, що Русь не знає філософії як самостійного елемента духовної культури. Проблема в іншому: *чи виражають зачатки філософствування стародавніх “русичів” специфіку світобачення, світовідчуття, архетипіку духовності, ментальності саме руського народу, а не якогось іншого, і, якщо виражають, то якою мірою?* Названа історико-філософська проблема торкається більш глобальної, культурно-історичної теми, а саме: хто такі руські і яке місце вони посідають в історії Стародавньої Русі? Як відомо, на цю проблему існує кілька прямо протилежних поглядів. Не будемо надавати перевагу жодному з них, а звернімося до “Повісті минулих літ” Нестора-літописця, який чітко описує, хто такі руські і звідки вони прийшли.

Перша згадка про руських у грецькому літописанні датується 860 [2, 11]. Саме у цей час вони ходили на Царгород. У ці ж роки варяги із замор’я брали данину з чуді, словен, мері, весі, кривичів. А хозари брали з полян, сіверян, вятичів. Звернімо увагу: серед народностей, з яких брали данину варяги, були не слов’янські (чудь, меря, весь) і слов’янські (словени, кривичі). Саме серед цих поневолених народів і

© М.Г.Кітов, 200

виникає бунт проти варягів. У літопису про це пишеться: *“У рік 6370 [862]. Вигнали [чудь, словени, кривичі і весь] ва-рягів за море, і не дали їм данини, і стали самі в себе володіти. І не було в них правди, і встав рід на рід, і були усобиці в них, і воювати вони між собою почали. І сказали вони: “Пошукаємо самі собі князя, який би володів нами і рядив за угодою, по праву”.*

Пішли вони за море до варягів, до русі. Бо так звали тих варягів — русь, як ото одні звуться свеями, а другі — норманами, англами, інші — готами, — отак і ці. Сказали русі чудь, словени, кривичі і весь: “Земля наша велика і щедра, а порядку в ній нема. Ідїть-но княжити і володіти нами”.

І вибралося троє братів із родами своїми, і з собою всю узяти русь. І прийшли спершу вони до словен, і поставили город Ладогу. І сів у Ладозі найстарший [брат] Рюрик, а другий, Синеус, — на Білім озері, а третій, Трувор, — в [городі] Ізборську. І од тих варягів дістала [свою] назву Руська земля.

А по двох літах помер Синеус і брат його Трувор, і взяв Рюрик волость усю один. І, прийшовши до [озера] Ільменя, поставив він город над Волховом, і назвали його Новгородом. І сів він тут, княжуючи і роздаючи мужам своїм волості, [звелівши їм] городи ставити: тому — Полоцьк, тому — Ростов, другому — Білоозеро. А варяги по тих городах є приходні. Перші насельники в Новгороді — словени, а в Полоцьку — кривичі, в Ростові — меря, у Білоозері — весь, в Муромі — мурома. І тими всіма володів Рюрик” [2, 12].

Зробимо кілька попередніх узагальнень:

а) як впливає з літопису, слов’янство задовго до утворення єдиної держави було поділене на дві гілки — північне і південне, котрі платили данину різним завойовникам. Північне — варягам, південне — хозарам; б) запросили русів правити собою не слов’янські племена, а угро-фінські (чудь, весь) разом зі словенами, адже був між ними розбрат. Зауважимо, розбрат був не серед слов’янського племені, а між родами різних племен. Північні словени були окраїною слов’янського світу, і жили вони серед фінських племен, на землі котрих прийшли у процесі розселення. Не могли мирно вжитися новгородські словени з іншими племенами, як не могли, напевно, і підкорити їх. Тому і вимушені були погодитися запросити наводити порядок чужинців, а саме русів. Для фінських же

племен варяги, зокрема руси, були набагато ближчі, аніж слов'яни. Це були споріднені племена, тому економічна і культурна колонізація їх відбувалась мирним шляхом. Відбувалося заселення, а не завоювання, поневолення чи витіснення туземців. Якщо і виникали сутички, то вони спричинялися спробами поширити християнство серед корінного населення. Характерним є і той факт, що зближення обох сторін у галузі повір'їв було таким же мирним, як і в побуті. Ворожнечі, непримиримої протилежності своїх вірувань не відчували зустрінуті сторони [1, 51]. І це зовсім не випадково, адже руські — це вихідці з варязьких, угро-фінських, а не слов'янських племен;

в) уже за часів Рюрика почало утворюватися імперське князівство, до складу якого входили не лише угро-фінські, слов'янські, а й багато інших племен. Об'єднавчою силою виступали руський (варязький) князь і його військова дружина;

г) єдиної первинної старослов'янської народності, з якої ніби-то виникають руський, український і білоруський етноси, не було. Основою руської народності завжди були руси, вихідці з різних варязьких племен. Поляни, сіверці, вятичі й інші слов'янські племена, котрі спочатку платили данину хозарам, були завойовані русами. І лише після поневолення їх почали називати руссю — за назвою завойовників.

До поневолення слов'янські племена, що проживали на землях Наддніпрянщини, у Візантійських рукописах називають близьким за звучанням, але етимологічно принципово відмінним терміном “роси”. Якщо слово “рус” угро-фінського походження і означає “які живуть і пересуваються по воді”, то слово “рос” — санскритського походження і означає “сини неба”. Як відомо, ядром Стародавньої Русі була відносно невелика територія Середнього Подніпров'я, розташована в ореалі річок Прип'ять, Десна, Псьол, Дніпро, Рось. Археологічні матеріали VI—VII ст. дають підставу говорити про своєрідну культуру, ореал розповсюдження якої досить чітко збігається з праукраїнськими землями Наддніпрянщини. Він також збігається із Зарубинецькою культурою (III ст. до н. е. - III ст. н. е.), а також із більш ранньою Трипільською культурою. Нагадаємо також, що саме народ “рос” неодноразово згадується у Старому Завіті. Навіть за часів утворення держави з центром у Києві лише руські завоювали Наддніпрянщину називають Руссю, а візантійські, сірійські, грецькі автори за старою традицією продовжують називати наддніпрянців “росами”. Отже, праукраїнські наддніпрянські племена були підкорені руськими. Це також чітко засвідчує літопис.

Було у Рюрика два мужа, не його племені, а бояри — Аскольд і Дір, котрі відпросилися у нього відправитися з родом своїм у Царгород. Пропливаючи Дніпром, побачили місто і залишилися в ньому. Зібрали багато у себе варягів і стали володіти полянською землею. Влітку 866 р. Аскольд і Дір як русичі пішли на Царгород, але похід був невдалий. Отже, між запрошенням варягів і походом на Царгород пройшло лише чотири роки. У проміжку між цими роками полянські землі (зокрема Київ) потрапили у залежність від мужів Рюрика.

У 879 р. помирає Рюрик і передає князювання своєму родичеві — Олегу, віддавши йому на руки свого малолітнього сина. Можна сказати так: Рюрик передає князювання своєму малолітньому сину, а регентом при ньому призначає Олега. У 882 р. Олег загарбує Смоленськ, Любеч і скрізь садить своїх мужів. Обманом бере у полон Аскольда і Діра, вбиває їх і заволодіває Києвом. Щодо нашої теми важливі деякі обставини, про які пише літописець. Олег, сховавши воїнів, послав сказати Аскольду і Діру, що вони купці, їдуть до греків від Олега і княжича Ігоря, прийдіть до нас, до родичів своїх. Коли ж Аскольд і Дір прийшли, то Олег заявив їм: не князі ви і не княжого роду, а я — княжого. А коли винесли на руках Ігоря, промовив: а ось він — син Рюриків! Виділимо кілька важливих нюансів:

1) Олег, судячи з його поведінки (а саме — показав на сина Рюрика), був регентом при малолітньому Ігорі;

2) Аскольд і Дір були родичами варязьких воїнів, але не з роду Рюрика, інакше їх би не вбивали;

3) лише регентство при малолітньому Ігорі дало підставу Олегу вбити Аскольда і Діра, котрі добровільно, напевно, не визнали його регентом, адже самі були родичами варягів і бояринами Рюрика;

4) регентство при малолітньому Ігорю давало також законну підставу Олегу “княжити” у Києві, що стає центром руських. І мовив Олег: *“Хай буде се мати городам руським”*, — пише літописець [2, 13]. Чому саме так сказав Олег? Відповідь очевидна. У Києві перебуває нащадок Рюрика — його син Ігор. А там, де князь русів, там і їхня столиця. У 883 р. Олег починає воювати проти древлян і, мечем покоривши їх, став брати з них данину. У 884 р. Олег перемагає сіверян і накладає на них легку данину, водночас не дає їм платити данину хозарам, сказавши при тому: *“Я їм противник, і вам нічого давати”* [2, 14]. У 885 р. починає брати данину з радимичів, про що літописець пише: *“І мовив їм Олег: “Не давайте хозарам, а мені давайте”* [2, 14]. За кілька років Олег силою підкорив полян, древлян, сіверян, радимичів, а з уличами і тиверцями воював. До повноліття Ігоря Олег “княжить” у Києві, збираючи данину з поневолених народностей.

Звернімо увагу на особливості “князування” Олега на полянських землях. Без цих особливостей важко зрозуміти генезу руського народу і формування специфічних ознак руської національної філософії. Це його “рекети́рський” характер. Якщо фінські племена (разом із слов'янськими) запросили князя, котрий би володів ними і судив би по праву, бо земля велика і багата, тільки ладу в ній нема, то така цивілізаторська роль явно не до душі руському Олегу. Покидає він Новгород, мечем підкоряючи слов'янські племена. І завжди “рекети́рське”: не давайте хозарам, а давайте мені. “Босяцький” характер походів Олега, зокрема на греків, не може приховати і виправдати навіть придворний літописець.

У 907 р. Олег зібрав багато воїнів і пішов на Царгород. Під час походу *“попустошив він довкола города, і вчинив убивство багатьох греків. І палат багато вони розбили, і церкви попалили. А котрих же брали як полоняників, [то] одних вони посікали, а других мучили, інших же розстрілювали, а [ще] інших у море кидали. І багато іншого зла творили руси грекам, як ото [звичайно] вороги творять”* [2, 17]. У дружині Олега, що йшла на Царгород, були не тільки руські, а й південні слов'яни: поляни, древляни, сіверяни тощо. Перебували вони у дружині явно на нерівноправних умовах. Про це свідчить такий красномовний факт, переданий літописцем. Після укладання миру і прийняття присяги за руським звичаєм (клялися ті своєю зброєю і Перуном, своїм богом, і Велесом, богом худоби) Олег сказав: *“Ізшийте паруси паволочані русам, а словенам — шовкові”. Так і вчинили...І напнули руси паруси паволочані, а словени — шовкові, і роздер їх вітер. І сказали словени: “Візьмемось за свої грубі. Не дано словенам [напинати] паруси шовкові”* [2, 19].

“Рекети́рський”, хоч і не такий відвертий, як у Олега, характер носить і князування прямого нащадка Рюрика — його сина Ігоря. Після смерті Олега у 913 р. древляни не підкорились Ігорю. Влітку 914 р. Ігор перемагає древлян і накладає данину, більшу за Олегову.

Звернімо увагу і на таку особливість князування Ігоря: незважаючи на більш ніж півстолітню колонізацію південно-східних слов'ян, Ігор набирає війсь-ко, головним чином із-за моря, з варягів. Військо Ігоря складається з варягів, русів, словен, кривичів, тиверців, полян тощо. Всі названі народності, за винятком варяг, були на той час підкорені руськими. Проте головною ударною силою Ігорового війська залишаються руські, а також інші варязькі племена. Така традиція

збережеться не одне століття, що засвідчує про повну інородність слов'ян щодо руських. Тобто, на наш погляд, зачатки філософствування у Стародавній Русі, зафіксовані у книгах князівсько-дружинної знаті, відтворюють специфіку світобачення, ментальність саме руської народності.

По-третє, для розуміння витоків і джерельної бази руської національної філософії важливо зрозуміти вплив українського етносу і його культури на формування руської народності. Подамо кілька міркувань. Русь як держава була створена не українцями, а руськими. Проте лише з приходом варязьких князів і могутньої, чужерідної войовничої дружини на високо розвинені економічно і культурно землі Наддніпрянщини, тобто з приходом на Київський престол, швидко виникає сильна держава, ідеологічним принципом розбудови якої стає збирання “докупи” земель угро-фінських, слов'янських та інших племен і пограбування сусідніх народів.

Надати князівсько-дружинному ідеологічному гаслу характер національної ідеї у той час була спроможна тільки релігія єдиногобожжя. Нею стає християнство, що не лише безжалісно знищує попередні вірування східних слов'ян, а й освячує імперську ідеологію. Імперія і християнство потрібні одне одному у своїх домаганнях, а тому між ними протягом століть відбувається тісна співпраця. Церква до небес підносить мудрість київських князів, а ті жорстоко руйнують дохристиянський менталітет підкорених народів. Саме церква насаджує ідею, суголосну княжим устремлінням, а саме: про єдність і самоідентифікованість старослов'янського етносу.

Насправді ж самоідентифікація етносів відбулася значно раніше — задовго до Стародавньої Русі. Вона і була тією внутрішньою пружиною, яка рано чи пізно мала призвести до розпаду руської імперії. Монгольська навала лише прискорює цей процес і закріплює імперську ментальність у московського народу. Перед навалою монголів Русь являла собою клаптикову імперію, що роздиралася внутрішніми суперечностями. Не останню роль у цьому відігравала суперечність між самодостатнім, самоусвідомленим українським етносом і внутрішньо суперечливим менталітетом князівсько-дружинної раті. Прийшовши на багатюще соціокультурне українське поле, князівська дружина не тільки не знищила його, а й сама почала асимілюватися. Серед її розвою виникають дві тенденції: одна веде до самоідентифікації себе з українським етносом, друга формує вороже ставлення до нього. Перша пов'язує себе з Київським престолом, а тому Київ на кінець XII — початок XIII ст. стає не тільки матір'ю міст руських (читай імперських), а й центром власне українського етносу. Друга пов'язує себе з Володимиро-Суздальським, а пізніше — Московським престолом.

Така самоідентифікація частини руської народності і “входження” її у лоно українського етносу історично прирікає Київ на постійне руйнування з боку войовничого Московського князівства, що вже виникло на той час. Так, завоювавши Київ у 1169 р., Андрій Боголюбський (який був практично духовним керівником цього походу, хоча сам участі в ньому не брав) не посідає Київський престол, а з нечуваним звірством дощенту знищує його. Імперська ментальність продовжує себе у Московії: все, що не піддається руській асиміляції, знищується.

Величезний вклад у розвиток руської народності, її культури і формування руської національної філософії відіграли мова і культура українського етносу.

Найстійкішим “захисником” народу є розмовна мова. Саме у ній ідеально закріплюється ритміка світобачення етносу, його архетип. Український етнос, на думку вчених-істориків, має багатовікову безперервну історію, починаючи з часів Трипільської культури. Без сумніву, він мав і свою розмовну мову. Тому в Русі одночасно співіснували щонайменше три мови: українська аутентична мова (народна, розмовна), церковно-слов'янська (книжна), суржикова мова князя і

дружини, яка виникає в результаті фонетичного перекручення ними української розмовної мови. Зруйнувати мовні відмінності між ними дуже важко. Чи не єдиною можливістю руйнації аутентичної української мови залишалася повна асиміляція її словесного матеріалу і його суржиково-імперське фонетичне оформлення. Саме ця тенденція спостерігається на державно-церковному рівні Русі, а пізніше — Московії. Цим, а також тим, що на службі у князів перебувало багато грамотних українців, пояснюється перенасиченість українізмами руських книг епохи Стародавньої Русі. Безсумнівно, українські національні корені багатьох літописців, писців, релігійних діячів даються взнаки і “проявляються” у пам’ятках літератури того часу. Однак за світоглядною орієнтацією, специфікою світобачення, архетипікою духовності вони все ж таки відтворюють ментальність руських — вихідців з різних варязьких народностей.

По-четверте, доречним буде нагадати, що варязька родослівна не заперечувалася руськими царственними особами навіть у кінці XVI ст. Так, царевич Іван Іванович (старший син Івана Грозного, не рахуючи померлого малолітнього Дмитрія), написавши у 1579 р. “Житіє Антонія Сійського Іони”, підписується: *“Списано було це багатогрішним Іоаном русином, родом від племені варязького, коліна Августа кесаря Римського”*. У другому варіанті *“...коліна Августа, від племені варязького, родом русина”* [3, 384 — 385].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ключевский В.О. Исторические портреты. — М., Изд-во “Правда”, 1990
2. Літопис Руський. — К., вид-во “Дніпро”, 1989.
3. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 2.(вторая половина XIV - XVI в.). Часть 2. — Ленинград, изд-во “Наука”, 1989.

Опубліковано: *Кімов М.Г.* Про витоки і джерельну базу руської національної філософії // Наукові праці Українського державного університету харчових технологій, № 9. — К.: УДУХТ, 2001. — 136 с. — С. 29–31, (0,45 д.а.).

Анотація

Обґрунтовується думка, що зачатки філософствування стародавніх «русичів» виражають специфіку світобачення, світовідчуття, архетипіку духовності руського, а не українського народу.

Ключові слова: руси, древня Русь, самоідентифікація, філософування, варязька родословна.